บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์เป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมในอันดับไพรเมต (Primate) ซึ่งต่างจากสัตว์อื่นเพราะมีขาต่อเป็นแนวตรงกับลำตัว มีโครงสร้างของร่างกายที่ไม่เชี่ยวชาญเหมือนสัตว์ทั่วไป เช่น ไม่มีกรงเล็บที่แข็งแรงแบบหมี วิ่งไม่เร็วเหมือนม้า ทำให้มนุษย์ต้องพัฒนาสติปัญญาเพื่อรักษาชีวิตให้อยู่รอด มนุษย์ยังแตกต่างจากสัตว์อื่น เพราะมีนิ้วหัวแม่มือที่สามารถจับนิ้วอื่นในฝ่ามือได้ ช่วยให้การจับยึดวัตถุทำได้อย่างมั่นคง การทำงานที่ประสานกันได้ดีของประสาทมือกับประสาทตา ทำให้มนุษย์สามารถประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้เพื่อการดำรงชีวิตได้ (มูลนิธิโลกสีเขียว, 2537) นอกจากนี้มนุษย์ยังมีความสามารถพิเศษ ในการถ่ายทอดสิ่งที่รับรู้หรือเรียนรู้ ในสมัยโบราณแม้จะยังไม่มีตัวอักษร มนุษย์ก็สามารถถ่ายทอดวิถีชีวิตแบบเร่รอน (food gathering) เช่น การหาอาหาร เครื่องมือเครื่องใช้ อารมณ์ สิ่งแวดล้อม ให้ชนรุ่นหลังรับรู้ด้วยภาพเขียนจากถ้ำและเพิงผาในแหล่งต่างๆ

ความเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์รู้จักการทำเกษตรกรรม (Price and Gebauer, 1995 อ้างใน ชาร์ลส ไฮแอม และ รัชนี ทศรัตน์, 2542) การมีความมั่นคงทางอาหารและจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานแบบถาวร พัฒนาจากชุมชนขนาดเล็ก เป็นเมืองและขยายเป็นอาณาจักร สิ่งประดิษฐ์ของมนุษย์ก็เพิ่มปริมาณขึ้นตามความต้องการและความจำเป็น เพื่ออำนวยประโยชน์ในการดำรงชีวิต ทั้งสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น ความเชื่อ ศาสนาประเพณี กฎหมาย ฯลฯ และสิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่น เครื่องใช้ บ้าน วัด รูปเคารพ ตัวอักษร ฯลฯ รวมถึงงานศิลปกรรม

แม้จะไม่ใช่สิ่งจำเป็นต่อความอยู่รอดของชีวิตมนุษย์โดยตรง แต่ศิลปกรรมกลับเป็นปรากฏการณ์สากลที่พบเห็นได้ทั่วโลก อยู่คู่กับสังคมมนุษย์มายาวนาน เป็นสิ่งแวดล้อมหนึ่งนอกเหนือจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยและใช้สื่อ ความเชื่อ ความคิด อารมณ์ของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นศิลปกรรมในด้านต่างๆ เช่น สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ดนตรี ลายผ้า ของใช้หรือเครื่องประดับ ฯลฯ คุณค่าของศิลปกรรมยังมีความหมายในทางวัฒนธรรม เป็นตัวแทนของความหมายและระบบคุณค่าของสังคม สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง และเป็นพลังสำหรับความอยู่รอดทางวัฒนธรรม (โรเบิรต์ เรดฟีลด์,1959 อ้างใน ยศ สันตสมบัติ, 2540)

ในประเทศไทยมีสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมหลากหลายแบบ กระจายอยู่ทั่วทุกภาค ส่วนใหญ่เป็นงานที่เกี่ยวเนื่องกับศาสนา มีความสวยงามและมีเอกลักษณ์ บ่งบอกถึงพัฒนาการทางสังคม

ภูมิปัญญา ศรัทธา ความเชื่อ ความงาม ประเพณี และสิ่งแวดล้อมของคนในสังคม บวกกับความเชี่ยวชาญของผู้สร้าง มีคุณค่าหลายด้านให้สังคมได้ศึกษาเรียนรู้ แต่ในปัจจุบันสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ จิตรกรรม สิ่งที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์และสุนทรียภาพ กำลังประสบปัญหาถูกทำลาย ถูกรื้อถอน ถูกขโมย และเสื่อมโทรม ด้วยสาเหตุจาก

1. สาเหตุจากธรรมชาติ (Natural Forces) เกิดขึ้นได้ 2 กรณี

1.1 สภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น สภาพภูมิอากาศ อุณหภูมิ ความชื้น ลม แสงแดด น้ำฝน น้ำในดิน ก๊าซ สารเคมีในอากาศ ฝุ่น ควัน กรด ด่าง พืช สัตว์ และ จุลินทรีย์

1.2 ภัยพิบัติทางธรรมชาติ เช่น การเกิดแผ่นดินไหว พายุลูกเห็บ วาตภัย อุทกภัย อัคคีภัย ฟ้าผ่า เป็นต้น

2. สาเหตุจากการกระทำของมนุษย์ (Human Forces) เกิดขึ้นได้ 2 กรณี

2.1 ทางตรง เป็นการกระทำที่เกิดขึ้นกับตัวศิลปกรรมโดยตรง เช่น การรื้อทำลาย การลักลอบขุดเจาะ ลักขโมย การโยกย้าย สงคราม และการเปลี่ยนแปลงรูปแบบต่อตัวศิลปกรรม

2.2 ทางอ้อม เป็นการกระทำที่ส่งผลกระทบต่อตัวศิลปกรรม เช่น การสร้างอาคารประชิด หรือรุกล้ำเขตโบราณสถาน ทำให้เสียคุณค่าความสง่างาม การใช้ที่ดินไม่เหมาะสมรอบเขตโบราณสถาน แรงสั่นสะเทือนจากการก่อสร้างหรือการคมนาคม และการสร้างสาธารณูปโภค (กลุ่มงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม, 2541)

ความเสียหายที่เกิดจากการกระทำและการละเลยของมนุษย์ เริ่มรุนแรงขึ้นนับตั้งแต่ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในปี พ.ศ. 2504 (Sumet Jumsai, 1970 อ้างใน สัณฐิตา กาญจนพันธุ์, 2543) โดยมีปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหา ได้แก่

1. ภาวะทางเศรษฐกิจ ได้แก่ เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น ความต้องการใช้ที่ดินเป็นที่อยู่อาศัย เป็นพื้นที่เพาะปลูก หรือใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ก็มากขึ้น เมื่อที่ดินมีจำกัด จึงเกิดการรุกล้ำพื้นที่ศิลปกรรม มีการก่อสร้างที่บดบังตัวศิลปกรรม ทำให้สูญเสียคุณค่าและเอกลักษณ์ หรืออาจรุนแรงถึงขั้นรื้อถอน ทุบทิ้ง และเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ศิลปกรรม

2. การเปลี่ยนแปลงค่านิยมและรูปแบบ ศรีศักร วัลลิโภดม (2542) กล่าวว่า ความมีอัตตา ความสุขสำราญทางวัตถุ ความมั่งมี อำนาจ ความรู้วิทยาศาสตร์ และโลกทัศน์แบบตะวันตกที่เน้นการควบคุมจักรวาล ได้เข้ามาแทนที่ ศาสนา ความเชื่อเดิม ที่ให้ทำตัวสอดคล้องกลมกลืนกับจักรวาล และรักษาความสมดุลระหว่างความต้องการทางด้านวัตถุกับความต้องการทางจิตวิญญาณ ทำให้คนรุ่นใหม่มองภูมิปัญญาของบรรพบุรุษเป็นสิ่งล้าหลัง ไม่ให้ความสำคัญและต้องการสร้างของใหม่ให้ทันสมัยสวยงาม

3. การขาดจิตสำนึกต่อส่วนรวม เช่น การใช้พื้นที่ศิลปกรรม การรื้อหรือการนำอิฐ หิน จากซากปรักหักพังไปใช้ประโยชน์ส่วนตน การตั้งร้านค้า ทิ้งขยะ รวมถึงนักท่องเที่ยวที่ปีนป่าย แตะต้อง ลูบไล้ หรือขีดเขียนแหล่งศิลปกรรม ก่อให้เกิดทัศนอุจาดและความเสียหายต่อตัวศิลปกรรม

4. การค้าโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ การขาดความรู้ การไม่เห็นคุณค่า และความเห็นแก่ตัวของคนบางคนที่ต้องการหารายได้ ประกอบกับการเป็นของที่หายากและมีน้อย ตลาดซื้อขายให้ราคาสูง จึงเกิดแรงจูงใจในการลักลอบนำโบราณวัตถุมาขาย

5. รัฐมีงบประมาณและกำลังคนที่จำกัด ทำให้การเฝ้าระวังและป้องกันมีไม่เพียงพอ อีกทั้งการให้ความสำคัญเพียงเฉพาะศิลปกรรมที่โดดเด่น ทำให้ศิลปกรรมที่ตั้งอยู่ห่างไกลหรือศิลปกรรมชาวบ้านถูกละเลย

6. กฎหมายและระเบียบปฏิบัติที่มีไม่เอื้ออำนวยต่อการอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม ไม่สามารถลงโทษผู้ละเมิดหรือผู้กระทำผิดได้ และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องมีหลายส่วน เช่น กรมศิลปากรและกรมการศาสนา สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ กรมธนารักษ์ สังกัดกระทรวงการคลัง กรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม แต่ขาดการประสานงานกัน จึงทำให้เป้าหมายในการจัดการและรักษาศิลปกรรมเกิดปัญหาในทางปฏิบัติ

7. การพัฒนาของรัฐ นโยบายที่ส่งผลกระทบต่อแหล่ง ศิลปกรรม เช่น

7.1 การพัฒนาชนบท เช่น การขยายพื้นที่เพาะปลูกทางการเกษตรเพื่อการส่งออกหรือการส่งเสริมการเกษตรแบบพืชเชิงเดี่ยว ทำให้ต้องขยายพื้นที่การเกษตรออกไป เกิดการบุกรุกพื้นที่ศิลปกรรมโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เช่น การเข้าไปทำไร่ทำนาในเขตเมืองโบราณศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ในเขตเมืองโบราณเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา รวมถึงการการสร้างคลองชลประทานตัดผ่านคูน้ำคันดินของเมืองโบราณฟ้าแดดสูงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ และการสร้างฝายกั้นน้ำที่บ้านพันขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่ส่งผลให้แหล่งเกลือสินเธาว์ที่สำคัญแต่โบราณถูกทำลาย

7.2 การพัฒนาทางด้านสาธารณูปโภค สาธารณูปการ เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชน แต่ขาดการวางแผนที่รอบคอบ ทำให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม เช่น การสร้างถนนเพื่อความสะดวกในการคมนาคม บางแห่งสร้างถนนบนกำแพงเมืองเก่า หรือสร้างถนนตัดผ่านเขตโบราณสถาน การสร้างเขื่อน หลายแห่งทำให้เกิดน้ำท่วมแหล่งศิลปกรรม เช่น เขื่อนภูมิพล จังหวัดตาก เขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุตรดิตถ์ เขื่อนศรีนครินทร์และเขื่อนเขาแหลม จังหวัดกาญจนบุรี เขื่อนหลังสวน จังหวัดชุมพร เขื่อนเขี่ยวหลานจังหวัดสุราษฎ์ธานี เขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี

7.3 การพัฒนาเมือง ความจำกัดของที่ดินและการที่ที่ดินมีราคาสูง ก่อให้เกิดความพยายามที่จะใช้ที่ดินอย่างคุ้มค่า โดยขาดการคำนึงถึงการเว้นที่ว่างโดยเฉพาะแก่โบราณสถาน เอกชนรุกล้ำ ยึดครองหรือสร้างอาคารบดบังโบราณสถาน หน่วยงานของรัฐสร้างถนน วางเสาไฟฟ้า วางท่อระบายน้ำ รวมถึงมลพิษและแรงสั่นสะเทือนจากการคมนาคมและการก่อสร้าง ทำให้โบราณสถานและสิ่งแวดล้อมพร้อมทั้งหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเสียหาย (อนุกูล ศิริพันธุ์, 2543 ไชยโย มะลิผล, 2542 และ ประพัฒน์ กุสุมานนท์, 2538)

เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวรัฐได้ดำเนินการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ตามแผนพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม โดยจัดตั้งหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นทั่วประเทศจำนวน 75 หน่วย (ยกเว้นกรุงเทพฯ) ประกาศเขตอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม สัมมนาเผยแพร่ความรู้ และจัดตั้งศูนย์รวมข้อมูลเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมและแหล่งชุมชนโบราณ แต่ผลการดำเนินงานที่ผ่านมายังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจาก

1. การดำเนินงานที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ขาดความต่อเนื่องในการทำงาน ตลอดจนขาดมาตรฐานที่เป็นรูปธรรมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

2. การจัดสรรงบประมาณอุดหนุนจากส่วนกลางไม่เพียงพอ ไม่มีการลำดับความสำคัญของปัญหาตามความรุนแรง และขาดการวางแผนในภาพรวมของประเทศ ทำให้งบประมาณที่ท้องถิ่นได้รับกระจัดกระจายไม่ต่อเนื่องและไม่เพียงพอ

3.ขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องการอนุรักษ์ที่ถูกต้องทั้งในระดับส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น

4. ขาดการประสานระหว่างหน่วยงานอย่างเป็นระบบทั้งในระดับนโยบาย และการปฏิบัติโดยแต่ละหน่วยงานจะมีแผนงานและวิธีการอนุรักษ์ที่แตกต่างกันไป

5. การเผยแพร่ความรู้ ความเข้าใจ ในการอนุรักษ์ให้แก่ประชาชนในพื้นที่และเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร การประชาสัมพันธ์ยังขาดการกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจนและเหมาะสม

6.ขาดการกระจายอำนาจและหน้าที่ความรับผิดชอบ ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมไปยังส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น ตลอดจนขาดการส่งเสริมให้หน่วยงานท้องถิ่นมีบทบาทในการวางแผนเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของตนเอง

7.หน่วยงานท้องถิ่นที่ดำเนินการด้านการอนุรักษ์ยังไม่มีความเข้มแข็งในการดำเนินงานเพียงพอ ต้องอาศัยความช่วยเหลือจากส่วนกลาง (สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, มปป)

การดำเนินงานที่ไม่ประสบผลสำเร็จ ทำให้ภาครัฐมีนโยบายให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม แต่การขาดแนวทางและวิธีปฏิบัติที่ชัดเจน ทำให้ชุมชนไม่สามารถเข้ามาร่วมรักษาสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมได้ การสูญเสียของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจึงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา

ในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย คือ จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน เป็นภูมิภาคที่มีภูมิประเทศเป็นภูเขาสูง ยาวขนานกันในแนวเหนือใต้ ต่อเนื่องจากเทือกเขาหิมาลัย ทำให้ดินแดนแห่งนี้เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสำคัญหลายสาย เช่น แม่น้ำปิง วัง ยม น่าน ที่ไหลลงทางใต้เป็นแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำปาย ยวม เมย ที่ไหลลงสู่แม่น้ำสาละวินทางทิศตะวันตก และแม่น้ำกก อิง ฝาง ลาว ที่ไหลสู่แม่น้ำโขง การมีที่ราบอุดมสมบูรณ์จากดินที่ถูกน้ำพัดพามาจากภูเขา มีป่าไม้และสัตว์ป่าชุกชุม ประกอบกับภูมิอากาศที่เหมาะสม ทำให้ดินแดนแถบนี้เป็นที่อยู่ของมนุษย์มาหลายยุคหลายสมัย (นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์, 2528)

จากการพบฟอสซิลชิ้นส่วนกะโหลกส่วนหน้าด้านขวาเลยสันเหนือกระบอกตา (Supra-Orbital Ridge) ของมนุษย์โฮโมอิเรกตัส (Homo erectus) อายุประมาณ 5 แสนปี ร่วมสมัยเดียวกับมนุษย์ชวา (Java Man) และมนุษย์ปักกิ่ง (Peking Man) ซึ่งมีชีวิตอยู่ในสมัยไพลโตซีน (Pleistocene) ประมาณ 2 ล้านปีมาแล้วที่บ้านหาดปู่ด้าย อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง (สมศักดิ์ ประมาณกิจและคณะ, 2544) และก่อนหน้านี้ได้พบเครื่องมือหินกรวด (Pebble Tool) ที่บ้านด่านชุมพล อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง กำหนดอายุประมาณ 950,000-690,000 ปี (ประพิศ พงศ์มาศ, 2544) แสดงถึงการมีอยู่ของมนุษย์ในดินแดนแห่งนี้มายาวนาน

เมื่อมนุษย์พัฒนาเข้าสู่สังคมเกษตรกรรม มีการตั้งชุมชนเป็นหลักแหล่ง เกิดสังคมระดับเมือง ที่สร้างสมอารยธรรม ประเพณี ความเชื่อ ภูมิปัญญา และศิลปะ ที่เหมาะสมกับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อม จากตำนานโบราณปรากฏเมืองหลายแห่งในดินแดนแห่งนี้ เช่น ตำนานสุวรรณโคมคำ กล่าวถึง ชนชาติกร่อมดำหรือขอมดำ ได้ขยายอาณาเขตเข้ามาสร้างเมืองสุวรรณโคมคำ บนเกาะใหญ่ริมฝั่งแม่น้ำโขงของประเทศลาว ตรงข้ามบ้านสวนดอก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย และสร้างเมืองอุมงคเสลา บริเวณต้นน้ำของแม่น้ำกก ตำนานเชียงแสน(หรือตำนานสิงหนวติกุมาร/สิงหนติ) กล่าวถึง เจ้าสิงหนวัติราชบุตรกษัตริย์ฮ่อ เป็นผู้นำการเคลื่อนย้ายคนไต จากยูนนานหรือลุ่มน้ำอิรวดี-สาละวิน มาสร้างเมืองนาคพันธุสิงหนวัตินคร ต่อมาเรียกว่าโยนกนครไชยบุรีราชธานีศรีช้างแสน และได้ขยายตัวสร้างเมืองขึ้นอีก เช่น เวียงพางคำ เวียงไชยนารายณ์ นอกจากนี้ตำนาน ยังกล่าวถึงเชื้อสายของพระเจ้าพรหมมหาราชผู้สร้างเวียงเชียงราย ได้อพยพลงมาทางใต้สร้างเมืองไตรยตรึงษ์ซึ่งเกี่ยวพันกับเรื่องท้าวแสนปมและท้าวอู่ทองผู้สร้างกรุงศรีอยุธยา ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวถึงเมืองเชียงลาว(เวียงปรึกษา) ขาดกษัตริย์ปกครองและเป็นตัวแทนไปประชุม เพื่อตั้งศักราชใหม่ พระอินทร์จึงส่ง ลาวจงเทวบุตรไต่บันไดเงินลงมาจากสวรรค์บริเวณดอยตุงพร้อมบริวารหนึ่งพันคน

ชาวเมืองจึงยกให้เป็นกษัตริย์พระองค์แรก ซึ่งในชินกาลมาลีปกรณ์เรียกว่า "วงศ์ลาว" กลุ่มลาวจงได้ไปตั้งเมืองตามที่ต่างๆและส่งโอรสไปปกครอง เช่น เมืองเชียงของ เมืองยอง ทำให้ราชวงศ์ลาวเป็นต้นราชวงศ์เมืองต่างๆทางตอนบน เช่น เชียงของ เชียงคำ พะเยา ต่อมาราชวงศ์ลาวได้ย้ายศูนย์กลางมาอยู่ที่เมืองเงินยาง หรือภาษาบาลีเรียกว่า หิรัญนคร ตำนานพื้นเมืองน่านได้บ่งชี้ถึงตำแหน่งเมืองเงินยางว่ามีลักษณะเป็นท่าทราย ตำแหน่งของเมืองเงินยาง มีความสำคัญ เพราะตั้งอยู่บนเส้นทางที่ใช้ติดต่อค้าขายกับยูนนานและเมืองในภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนบน ตำนานเมืองพะเยา กล่าวถึง ขุนเจือง เชื้อสายลาวจงเป็นกษัตริย์เมืองพะเยา ทำสงครามป้องกันเมืองเงินยางจากพวกแกว ต่อมาได้เป็นกษัตริย์เมืองเงินยาง มีอาณาเขตถึง เมืองล้านช้าง เมืองแกว เมืองเชียงรุ้ง ในสิบสองปันนา

ส่วนในเขตลุ่มน้ำปิง ตำนานสุวรรรคำแดง กล่าวถึง การตั้งถิ่นฐานของชาวลัวะว่าอยู่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำปิงและที่เมืองเชษฐะบุรี บริเวณเชิงดอยสุเทพ ซึ่งมีหอผีปู่แสะย่าแสะตั้งอยู่ แสดงความเป็นศูนย์กลางของชาวลัวะ ส่วนตำนานจามเทวีวงศ์ กล่าวถึง การขึ้นมาปกครองเมืองหริภุญไชย ของพระนางจามเทวีจากเมืองละโว้ มีการนำผู้คนและวัฒนธรรมแบบทวาราวดีขึ้นมาสู่ทางเหนือ ไม่ว่าจะเป็น ศาสนา ศิลป ภาษา เมืองในอาณาจักรหริภุญไชย ได้แก่ เวียงท่ากาน เวียงมโน เวียงเถาะ และได้ขยายสู่ลุ่มน้ำวัง เช่น การสร้างเมืองเขลางค์ (สุรพล ดำริห์กุล, 2542 สรัสวดี อ๋องสกุล, 2539 และ ธิดา สาระยา, 2537)

เมื่อพญามังรายรวบรวมเมืองทางลุ่มน้ำกกและยึดครองเมืองหริภุญไชยได้ในราว พ.ศ. 1835 รวมทั้งการสร้างเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ.1839 แสดงถึงพัฒนาการของเมืองที่ขยายตัวเป็นอาณาจักรล้านนา ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า มีเมืองในอาณาจักรถึง 57 เมือง มีอาณาเขตทางทิศเหนือจดเมืองเชียงรุ่ง ทิศใต้จดเมืองตาก ทิศตะวันตกจดแม่น้ำสาละวิน(ฝั่งซ้าย) ทิศตะวันออกจดแม่น้ำโขง (ฝั่งขวา) (สรัสวดี อ๋องสกุล, อ้างแล้ว) ส่งผลให้เมืองในล้านนาประกอบไปด้วยประชาชนที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติ ความเชื่อ ประเพณี และวิถีชีวิต

จากความหลากหลายของเชื้อชาติและสภาพภูมิประเทศที่เป็นภูเขา ทำให้อาณาจักรล้านนาต้องมีการควบคุมเพื่อสร้างความมั่นคงทางการเมือง แต่ระยะทางที่ยากลำบากและกำลังคนที่มีจำกัด ทำให้การใช้กำลังทหารไม่อาจแก้ปัญหาได้เสมอไป ดังนั้นการควบคุมทางวัฒนธรรม การใช้ความสัมพันธ์แบบโคตรตระกูลและการใช้พุทธศาสนา เพื่อสร้างความชอบธรรมในการควบคุมเมืองต่างๆ จึงสูญเสียน้อยและให้ผลดีกว่าการทำสงคราม เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก กล่าวถึง พระพุทธเจ้าเสด็จไปสถานที่ต่างๆและประทับรอยพระบาท หรือมีพุทธทำนายกำหนดสถานที่สร้างพระบรมธาตุเหนือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เดิมเช่น ภูเขา ต้นไม้ ก้อนหิน ที่มีผีคุ้มครองอยู่ การไปถึงของพระพุทธเจ้ามีนัยยะของการผูกโยงสังคมที่หลากหลายให้มีเอกภาพ อยู่ในระเบียบแห่งวัฒนธรรมและจริยธรรม

เดียวกัน ด้วยอำนาจของพระพุทธเจ้าที่มีลักษณะเป็นสากลและข้ามพรมแดนทางการเมือง (ธิดา สาระยา, 2539)

พุทธศาสนาจึงมีความสำคัญและรุ่งเรืองมากในอาณาจักรล้านนา เห็นได้จากในสมัยพระเจ้าติโลกราช มีการสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดโพธารามมหาวิหารหรือวัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2020 ซึ่งเป็นครั้งที่ 8 ของโลกและเป็นครั้งแรกของดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีการแต่งวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่ดีเยี่ยมหลายเรื่อง เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ มังคลัตถทีปนี ปัญญาสชาดกหรือชาดก 50 ชาติ จามเทวีวงศ์ ฯลฯ พุทธศาสนาจึงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวล้านนา สอดแทรกอยู่ในวัฒนธรรม ประเพณี และศิลปกรรม ไม่ว่าจะเป็นการสร้างวัด พระธาตุ พระพุทธรูป จิตรกรรม หรือแม้กระทั่งการสร้างเมือง ซึ่งในสมัยโบราณการสร้างเมืองในภาคเหนือมักได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และแนวคิดที่ว่าเมืองเป็นสิ่งมีชีวิต มีร่างกายและมีดวงชะตากำหนดชีวิตเช่นเดียวกับคน (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2543) ซึ่งแนวคิดดังกล่าวสามารถเข้ากันได้กับพุทธศาสนา ที่มีพระธาตุเจดีย์เป็นตัวแทนเขาพระสุเมรุ

การสร้างเมืองในสมัยโบราณจึงต้องมีความรู้ในหลายด้าน เช่น ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศเพื่อประโยชน์ในการทำมาหากิน เช่น การควบคุมน้ำ การจัดการป่า การจัดการที่ดิน การคมนาคม และยังต้องคำนึงถึงความเชื่อ วิถีชีวิต เพื่อให้สังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ดังนั้นเมืองในสมัยโบราณ จึงไม่ใช่เพียงสิ่งก่อสร้าง หรือสถานที่ๆมีคนอาศัยอยู่ แต่เป็นแหล่งรวมของความรู้ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี พัฒนาการของสังคมและประวัติศาสตร์ และแสดงถึงความรุ่งเรืองในอดีต ซึ่งในดินแดนล้านนาปัจจุบันปรากฏหลักฐานของเมืองและชุมชนโบราณที่มีคูและคันดินล้อมรอบถึง 213 แห่ง (สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2539)

ในจำนวนเมืองโบราณหลายแห่งในภาคเหนือ เวียงท่ากานก็เป็นเมืองโบราณแห่งหนึ่งที่มีการค้นพบ จากซากโบราณสถานที่พบกระจายตัวเป็นบริเวณกว้าง สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง และคงมีอายุการสร้างเมืองในสมัยพระเจ้าอาทิตยราช กษัตริย์แห่งแคว้นหริภุญไชย ราวพุทธศตวรรษที่ 13 ลักษณะกายภาพเป็นบริเวณที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ ด้านตะวันตกมีแม่น้ำขาน ด้านตะวันออกมีแม่น้ำปิง มีฝายและลำเหมืองส่งน้ำสู่ที่ราบอย่างทั่วถึง วิธีการชักน้ำเข้าสู่คูเมืองและลำเหมืองสะท้อนภูมิปัญญาที่รู้จักการใช้น้ำได้เป็นอย่างดี และยังเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญมาแต่ครั้งโบราณ ร่องรอยโบราณสถานที่เหลืออยู่มากมายแสดงความเป็นเมืองใหญ่ (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2543 อ้างแล้ว)

หลักฐานทางโบราณคดีและโบราณสถานที่พบบริเวณเวียงท่ากานและใกล้เคียง แสดงถึงศิลปกรรมแบบหริภุญไชยและล้านนา โดยเฉพาะศิลปวัตถุแบบหริภุญไชยพบว่ามีจำนวนมากและ

ผีมืองดงาม ปัจจุบันส่วนหนึ่งของโบราณสถานได้ถูกทำลายลงไปเป็นอันมาก แต่ในบริเวณตัวเมืองและซากเนินโบราณสถานที่ว่างเปล่ายังไม่ถูกรบกวนมากนัก ทำให้เป็นแหล่งศึกษาศิลปกรรมสมัยหริภุญไชยที่บริสุทธิ์และสำคัญที่มีเหลืออยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ศิลปกรรมสมัยล้านนาก็พบอยู่ทั่วไปทั้งในบริเวณตัวเมืองและนอกเมือง (พัฒน์รพี ขันธกาญจน์ และเกษม ไชยวงศ์, 2531)

ปัจจุบันเวียงท่ากาน ตั้งอยู่ที่บ้านท่ากาน หมู่ที่ 5 ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากภายในชุมชนมีแหล่งโบราณสถานหลายแห่ง กระจายอยู่รอบชุมชน และมีการขุดพบโบราณวัตถุที่มีค่าหลายชนิด ชาวบ้านจึงได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มประชาอาสาอนุรักษ์โบราณสถานเมืองประวัติศาสตร์ท่ากาน (พัฒน์รพี ขันธกาญจน์ และเกษม ไชยวงศ์, อ้างแล้ว) เพื่ออนุรักษ์โบราณสถาน และได้รับโล่ห์พระราชทานจาก สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในฐานะบุคคลผู้สนับสนุนการอนุรักษ์ดีเด่นประจำปี 2531 เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย (ศิลปากรกรม, 2534)

แต่ทว่าอาจจะมีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้ชุมชนไม่สามารถจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมด้วยตนเองได้ และจนก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมและขาดบรรยากาศของโบราณสถาน ซึ่งอาจจะมาจากปัจจัยภายในของชุมชนเอง หรือปัจจัยภายนอกชุมชน เช่น ปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมที่ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการดำรงชีพมากขึ้น ความต้องการพื้นที่อยู่อาศัยและทำการเกษตรของคนในชุมชน การเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่อาศัยของบุคคลภายนอก วัฒนธรรมจากสื่อต่างๆ และ นโยบายของภาครัฐ ปัจจัยเหล่านี้จะส่งผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของชุมชนหรือไม่อย่างไร ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่มีผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของชุมชน ชุมชนมีความรู้ความเข้าใจและตระหนักต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมดังกล่าวระดับใด ควรมีแนวทางและมาตรการในการส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของชุมชนอย่างไร ทั้งนี้เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของชุมชนและเป็นแนวทางให้ชุมชนอื่นได้ศึกษาเรียนรู้ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของชุมชน
2. เพื่อศึกษาแนวทางและมาตรการในการส่งเสริมการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของชุมชน

1.3 ขอบเขตการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ พื้นที่ศึกษาคือ เมืองโบราณเวียงท่ากาน บ้านท่ากาน หมู่ที่ 5 ตำบลบ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ โดยผู้วิจัยมีเหตุผลในการเลือกพื้นที่ดังนี้คือ

1. เป็นชุมชนที่มีสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมตั้งอยู่
2. เป็นชุมชนที่มีการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมอยู่ก่อนแล้ว

1.3.2 ขอบเขตด้านประชากร ผู้วิจัยกำหนดประชากรที่ศึกษา ได้แก่

1. สมาชิกกลุ่มประชาอาสาอนุรักษ์โบราณสถานเมืองประวัติศาสตร์ท่ากาน
2. อาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม (อส.มศ.)
3. กลุ่มต่างๆในชุมชน ผู้นำหมู่บ้าน พระ ชาวบ้าน นักเรียน นักวิชาการ

1.3.3 ขอบเขตด้านเนื้อหา เนื้อหาในการทำวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ดังนี้

1. ปัจจัยภายใน ประกอบด้วย

1.1 บริบทชุมชน ได้แก่ ที่ตั้ง ประชากร ลักษณะเศรษฐกิจ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมประเพณี

1.2 ภูมิหลังทางด้านประวัติศาสตร์

1.3 ลักษณะทางกายภาพและศักยภาพของศิลปกรรมในการดึงดูดความสนใจ ได้แก่ สิ่งดึงดูดใจ (Attractions) การเข้าถึง (Accessibility) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) และ กิจกรรมเสริมที่คนในท้องถิ่นเป็นผู้จัดหาขึ้นมาเอง (Ancillary Service)

1.4 การรวมกลุ่มในชุมชน

2. ปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย

2.1 ข่าวสารความรู้

2.2 นโยบายรัฐในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

2.3 นโยบายขององค์กรรัฐที่เกี่ยวข้องกับชุมชน

3. ศึกษาการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของชุมชน โดยศึกษาจากรูปแบบการดำเนินงานของชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ได้แก่

3.1 การจัดการโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

3.2 การจัดการโดยรัฐ

ทั้งนี้ผู้วิจัยจะจำแนกประเด็นการศึกษาของแต่ละรูปแบบออกเป็น 6 ประเด็นดังนี้คือ

- แนวคิดและอุดมการณ์
- การจัดองค์กร

- การงบประมาณ
- การประสานงาน
- การดำเนินงาน

4. แนวทางและมาตรการ ผู้วิจัยกำหนดกรอบอย่างยืดหยุ่นในการหาแนวทางและมาตรการเป็น 2 มิติคือ

4.1 การจัดการอย่างผสมผสานเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

-เพื่อให้สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมคงอยู่ในสภาพที่เหมาะสม มีความปลอดภัยทั้งส่วนที่เป็นแหล่งโบราณสถานและผู้มาเยือน

- เพื่อรักษาบรรยากาศของแหล่งศิลปกรรม

4.2 การสร้างประโยชน์ให้ชุมชน

- เป็นแหล่งรายได้ของชุมชน เช่น เป็นแหล่งท่องเที่ยว
- เป็นสถานที่พักผ่อนหรือจัดกิจกรรมของชุมชน
- เป็นแหล่งความรู้

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

การจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของชุมชน หมายถึง การดำเนินงานเพื่อจัดการให้สิ่งแวดล้อมของศิลปกรรมอยู่ในสภาพที่ดี ก่อให้เกิดบรรยากาศที่เหมาะสมและปลอดภัยต่อตัวศิลปกรรม โดยชุมชน เป็นผู้ดำเนินการ ในการวางแผน จัดองค์กร การสั่งการ ประสานงาน การควบคุม ติดตามประเมินผลและงบประมาณ เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนในด้านการใช้ประโยชน์ เช่น เป็นแหล่งรายได้ ใช้เป็นสถานที่จัดกิจกรรมของชุมชน เป็นแหล่งท่องเที่ยวและศึกษาหาความรู้

ปัจจัย หมายถึง องค์ประกอบของความสามารถของชุมชนในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม โดยแบ่งเป็น

- ปัจจัยด้านภายใน ได้แก่ บริบทชุมชน ปัจจัยทางด้านประวัติศาสตร์ ลักษณะทางกายภาพและการรวมกลุ่มในชุมชน
- ปัจจัยภายนอก ได้แก่ ข่าวสารข้อมูล นโยบายของรัฐในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และนโยบายขององค์กรรัฐที่เกี่ยวข้องกับชุมชน

แนวทางและมาตรการ หมายถึง ขั้นตอนและกระบวนการในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของชุมชน โดยทั้งนี้อาจปรากฏในรูปแบบของแผนงาน หรือแนวคิดเพื่อกำหนดแนวทางใน

การจัดการของชุมชนผสมผสานกับหลักการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมสากล ให้ได้วิธีการที่เหมาะสมในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชน อันเนื่องมาจากรายได้ ไม่ว่าจะเป็นความเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนเองหรือเป็นความเปลี่ยนแปลงจากบุคคลภายนอกซึ่งได้เคลื่อนย้ายเข้ามาพำนักอาศัญภายในชุมชน ทำให้เกิดความต้องการพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ให้การทำมาหากิน หรือการลดการให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเพื่อตั้งใจทำงานหาเลี้ยงชีพและครอบครัว

ศักยภาพของศิลปกรรมในการดึงดูดความสนใจ หมายถึง สถานการณ์หรือสรรพสิ่งที่แหล่งศิลปกรรมสามารถดึงดูดความสนใจของทั้งบุคคลในชุมชนและนอกชุมชนให้เอาใจใส่และเยี่ยมเยือน ในการวิจัยครั้งนี้แบ่งออกเป็น 4 ประการคือ

1. สิ่งดึงดูดใจ (Attraction)
2. การเข้าถึง (Accessibility)
3. สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities)
4. บริการเสริมที่คนในท้องถิ่นจัดหาขึ้นมาเอง (Ancillary Service)

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ Chiang Mai University